

A. TUKAY'IN ŞİİRLERİNDE EŞ ANLAMLILAR

E. N. DENMÖHEMETOVA

Aktaran: Mustafa ÖNER

Özet

Eskiden beri, bir dili iyi bilmenin göstergelerinden birinin, anlamdaş sözlerden doğru biçimde yararlanmak olduğu kabul edilmiştir. XX. yüzyıl başı Tatar şiirinde de bu kabulün bir yansıması olarak anlamdaş sözlerin çokça kullanıldığını görülür. Bu yazıda Abdullah Tukay'ın şiirlerinde eş anlamlı birimlerin ne denli başarılı kullanıldığı Tukay'ın şiirlerinden örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Abdullah Tukay, eş anlamlı sözler, Tatar Türkçesi.

Synonyms in A. Tukay's Poems

Abstract

Since the past, indicator of knowing a good of a language had been accepted as take advantage of synonyms in the correct format. Begining of XX. Century, In Tatar poetry, that acceptance reflection can bee seen as widely used synonyms. In this article, how successfully the synonyms units was used in Abdullah Tukay's poems was attempts to explain by Tukay's poems examples.

Key words: Abdullah Tukay, synonyms, Tatar Turkic language.

Ünlü Tatar şairi Abdullah Tukay'ın şiir hazinelerinde bugüne kadar araştırılmayan binlerce dil cevheri bulunmaktadır. Bunlar, şairin ölümsüz yeteneğini tekrar tekrar ispatlayarak, onun yaşadığı devrin kültürel değerlerini ve karmaşık dil-kültür konularını bugünkü hayatımız için güncel meseleler halinde bize ulaştırmaktadır. A. Tukay'ın edebiyatı ile tanışmak pek çok soruya cevap bulmaya yardım eder, herhangi bir bakış açısının meydana gelmesi, biçimlenmesi ve Tukay'ın eserlerinde ne şekilde yansıdığını araştırmak ise büyük şairin söz oynatma ve derin anlamlar bildirme ustalığını tekrar tekrar ispatlamaktadır. Tatar halkına özgü edebî düşünce derinliği, doğru söz, keskin dil, XX. yüzyıl başı Tatar şiirinde çok yaygın olan söz ustalığındaki

esneklik ve aynı devirdeki keskinlik, bunların hepsi büyük şairin sanatında da yer alır ve XX. yüzyıl başı Tatar dil kültürünü tasvir eden dil cevherlerini oluşturur. Bu birimler listesine anlamdaş sözler de katılır.

Eskiden beri, herhangi bir dili iyi bilmenin göstergelerinden birinin, anlamdaş sözlerden doğru biçimde yararlanmak olduğu kabul edilmiştir. Dolayısıyla sinonimlere pek çok dil bilgini, yazarlar ve edebiyat tenkitçileri büyük önem vermiş, eş anlamlıların dili zenginleştirme, düşünceyi tam ve açık vermekteki rolünü göstere gelmişler, sözleri kendi anlamında, söylenecek düşünceyi basit, derli toplu olarak verecek biçimde kullanmaya önem vermişlerdir. A. Tukay'ın şiirinde yerini alan bu birimleri araştırmak ise yazarın, şiir ahengine erişmek için ton ve semantik renklerden ustaca yararlandığını, sinonimlerden başarılı kombinasyonlar dizdiğini, sözler armonisine eriştiğini gösterir. Yazar bu şekilde okuyucunun göz önünde canlandırma gücünü genişletmek ve daha fazla çağrışımlar doğurmak imkânına erişir.

Şairin kullandığı anlamdaş birimleri ancak bağlamları içinde incelemek mümkündür, çünkü onlar tam bir imajın estetik yönünü yansıtan parçacıklardır. Bunun için metnin sözlük (*leksik*) ve anlam (*semantik*) dizgesinde eş anlamlılar amaca uygun bir hareketlendirler.

Şunu da hatırlatmak gerekir: Tukay eserlerinde eş anlamlı birimler, sadece ortak, benzer anlam bildirmekle kalmaz, belirli farklara sahip birimler olarak da başarıyla kullanılır. Dil biliminde eş anlamlı sözleri, *mutlak*, *çift*, *semantik* ve *yakın* anlamlı birimler olarak ayırma geleneği vardır. İşte bu birimler yardımıyla düşüncenin kavramsal görevi yerine getirilir.

Mutlak eş anlamlılar (diğer taraftan bunlar “tam eş anlamlı” veya “duble” diye de adlandırılır) dil birimleri arasında pek fazla görülmez, şiirin kesin kurallarını dikkate alınca ise bunların sayısı daha da azalır. Esasen bu birimler dilin kendi sözleri ve alıntı birimler olarak genişler. Örneğin; *yaz-behar*, *koyaş-şems*, *yöz-bit*, *çehre*, *çıray*.

Mutlak eş anlamlılardan Tukay'ın şiirlerinde çoğunlukla özne ve nesne bildirmek amacıyla yararlanır. Aynı zamanda göstergenin sıfatını, sayısını, miktarını, varlığın ölçüsünü bildirmek için de kullanılır. Bu onların poetik karakteristikleridir. Örneğin, yüksek üslupta veya edebî üslupta *koyaş* sözü *şems* birimi ile veya *yöz* sözü *bit*, *çehre* gibi eş anlamlıları ile değiştirilse, metnin içeriğine hiç de aykırı gelmez; yazar poetik metnin ritm ve uyak imkânlarından bu birimleri seçer:

Yazlar citte, karlar ėriy başladılar,

Tolıplular tolıpların taşladılar... (Yaz galametlerē)

(Baharlar geldi, karlar erimeye başladı, / Kürklüler kürklerini attılar...)

Şulay yoklap behar citkende torsam,

Torıp tagı yeşēl cirde utırsam... (Köz)

(Şöyle uyuyup da bahar gelince kalksam, / Kalkıp yine yeşil yerde otursam...)

Örneklerden görüldüğü üzere, *yaz* ve eş anlamlısı *behar* arasında üslup farkı gözleniyor, anlam rengi göze çarpıyor. Böyle olmasına karşın, bunlar arasında tam anlamdaşlık da korunuyor.

Çift eş anlamlılar, yapımları bakımından ayrılır. Bu durumda böyle birimler *ve*, *hem*, *ile* gibi bağlaçlar yardımıyla meydana gelir ve her birim belli bir yerde kendi semantik göreviyle kullanılır. Eş anlamlı birimlerin yerleri değiştirilemez. Çünkü bu çift eş anlamlı öğelerin ahengi ve anlatım bakımından karşılıklı uyumunun kaybedilmesi olasıdır.

*Kayvakat Mecnün kēbi **kölmēs** ve **şatlanmas** idēm,*

Sin ağaç at östēne atlandırucı bulmasa! (Sin bulmasaň!)

(Ne zaman Mecnun gibi gülmez ve sevinmezdim/ Sen, ağaç at üstüne bindiren olmasa!)

*Sin bülēş, söyseň minē, **gıylmēñ** ve **gyırfanıñ** bēlen;*

Nerse bēlseñ de ikev urtaklaştyk anıñ bēlen. (Şillerden)

(Sen paylaş sevsen beni ilmin ve irfanın ile; / Ne bilsen de ikimiz ortaklaşalım onun ile.)

İy karēndeş! Sin kirekse, suğa bat ye sötke bat!

***İt sabır**, kürset çıdamlık **hem de it gayret söbat!** (Sötke töşken tıçkan)*

(Ey kardeş! Sen gerekirse suya bat veya süte bat! / Et sabır, göster tahammül ve et gayret, sebat!)

Çift eş anlamlılar meydana gelirken özellikle *ve* veya *hem* bağlaçları sık sık kullanılır. Bunlar hem leksemin bildirdiği anlamı açıklar hem leksik birimi kaydederler. Bu şekilde düşünceyi şiir şekline ulaştırmak için şahıslaştırmanın durumunu, olayın nasıl meydana geldiğini tasvir ederken aktif biçimde kullanılırlar. Tukay'ın şiirinde çift eş anlamlılar aşağıdaki birimler halinde meydana gelir:

A) Okuyucuya düşünceyi daha dolu biçimde ulaştırmak amacıyla, Tatar edebî dili birimleri birbirini açıklar:

*Yözemner çiy, elē **ölgermegenner**, **pěşmegenner**, diy.*

Bozarsın aşkazanıñmı kilēşmiy eşke anlar!" diy. (Tölkē hem yözēm cimēşē)

(Üzümler çiğ, henüz yetişmemişler, pişmemişler derler. / Bozarsın mideni yaramaz kursağına onlar derler.)

Bazan yazar böyle eş anlamlıları çift söz yapısında kullanılır ve leksemlerin anlamsal görevini artırır.

*Bezge **yat-çit** tēldegē izgē fikērnē terceme*

Biş vakutta biş namaz kük kērdē indē farzıma. (Buş vakıt)

(Bize yat yabancı dildeki ilahi fikri tercüme / beş vakitte beş namaz gibi girdi artık farzıma.)

*Gayret ittēñ, **army-talmıy** yördēñ uşbu yulda sin,*

Çın söbatle alga bardıñ, bakmıy uñga-sulga sin. (Dahige)

(Gayret ettin yorgun argın düşmeden yürüdün bu yolda sen, / Gerçek sebatle ileri gittin, bakmadan sağa sola sen.)

B) Çift eş anlamlıların çoğunda birinci öge Türk-Tatar sözü, ikincisi Arap-Fars birimi olan kalıplar yer alır. Örneğin; Tatarcadaki *tēl* birimi Arapça *lōgat* olarak kullanılır. Yazar bunlardan aşağıdaki gibi yararlanır:

Rus bēlen tormış kiçērdēk sayraşıp,

***Tēl lōgat**, gadget ve ehlik almaşıp. (Olug yubiley mönesebetē ile halık ömidlerē)*

(Rus ile hayat sürdük şakıyıp, / Dil, lūgat, âdet ve ahlak alıp verip...)

C) İki veya daha fazla Arap-Fars biriminden oluşan çift eş anlamlılar da Tukay'ın şiirinde yer alır.

Gızzetem bu, kadrēm bu.

Minēm yörek begrēm bu;

Kuvanıçım, şatlıgım –

Bu, bu minēm bu, bu, bu. (Avıl hatunınıñ bala tirbetkende ömidlerē)

(İzzetim bu kadrim bu; / Benim yüreğim bağrım bu; / Kivancım sevincim, / Bu benim bu, bu, bu.)

Şunda bēldēm Resülēmēz Mōhemmetnē,

*Niçēk **mihnet**, **cefa** kürgen, niçēk torgan. (Tugan avıl)*

(Burada bildim Resülümüz Muhammedi, / Nasıl mihnet, cefa görmüş, nasıl yaşamış.)

Semantik (*ideografik*) eş anlamlılara gelince şunu söylemeliyiz: Böyle birimler A. Tukay'ın şiirlerinde anlam rengi ile ayrılırlar. Yazar, sözün iç anlamını vurgulamak, leksemi daha da derinden anlatmak, eş anlamlının yeni nüansını bildirmek ve poetik sistemde bağlamdaki yerini belirlemek amacıyla, semantik anlamdaş sözleri sık sık kullanmayı tercih eder.

Mökaddes ul, böyēk ul, gali zat ul,

*Temam **hör ul** ve bik kiñ ul, **azat ul.** (Teatr)*

(Mukaddes o, büyük o, âli zat o, / Tamamen hür o ve pek geniş o, azat o.)

Örnekten görüldüğü üzere, *mökaddes*, *böyēk*, *gali* hepsi ortak bir anlam bildirir, *hör*, *azat* sözleri ise “özgür” anlamındadır. Bunlar anlam ve üslup ayrıntılarıyla ayrılırlar. *Mökaddes* sözü dinî semantik taşır ve *izgē* diye karşılanabilir; *gali* geniş anlamda “yüce, bilinir tanınmış” diye açıklanır; *böyēk* sözü ise bu semantik dizide başat rolü oynar. Bu *hör* sözünde bir şeyden birinden, herhangi bir bağımsızlık anlamı üstünlük taşır, *azat* sözü ise serbest semantiği ile kullanılır.

A. Tukay'ın eserlerinde yakın anlamlı aynı kavramı bildiren eş anlamlılara rastlamak da mümkün. Örneğin;

Kayda kite tsenzurlık,

Kollık, tarlık, kim-hurlık? (*Hörriyet hakkında*)

(Nereye gider sansür, / Kulluk, darlık, hor hâkirlik?)

Böylelikle *kollık* “kulluk, esaret”, *tarlık* “zahmet, darlık” ve *kim-hurlık* “tahkir, aşağılama” birimleri semantik bakımdan birbirine yakın durur, ama anlam nüansları ile epeyce ayrılır: *kollık*, bütünüyle boyun eğmeyi, hürriyetsizliği bildirir; *tarlık* biriminde özgürlüğün sınırlı olduğu vurgu yapılır; *kim-hurlık* ise birisi tarafından aşağılanmayı, hor görülmei bildirir.

A. Tukay'ın şiirlerinde birbirine yakın anlamlı sözler belli bir derece bildirmek üzere yer alır:

Şekért, student, barı,

Darga asılgannarı,

Séz bu arsilannarı

Onotmagız tidiya. (*Hörriyet hakkında*)

(Talebe, öğrenci, hepsi, / Dara asılanları, Siz bu aslanları / Unutmayın dedi ya.)

Bu örnekte *şekért* (medrese öğrencisi) ve *student* (yüksek okul öğrencisi) birimleri ortak eş anlamlı anlam bildirir, fakat bağlam içinde her biri ilave anlam ve üslup ayrıntısına kavuşur. Şiir dizelerinde bunlar birbirini tamamlayarak gelirler ve şiirsel kullanım özelliğini korurlar. Bundan ötürü A. Tukay eserlerinde eş anlamlıları sadece anlam ortaklığı değil, aynı bağlamda bulunma özelliği de birleştirir denebilir.

Genel olarak söylersek eş anlamlıların yapımı ve kullanım çeşitliliği ve çokluğu A. Tukay eserlerinin özelliğini oluşturur. Eş anlamlılar şairin kalemi yardımıyla çeşitli yapıda ve hacimde ve çok çeşitli birleşimlerle kullanılır ve kendi üslup görevlerini çok başarılı bir biçimde yerine getirirler. Bu, şüphesiz, yazarın büyük bir kazancıdır.

Kaynakça

- Bragina, A. A. (1954), *Sinonimi v literaturnom yazıke*, Moskva, Russkiy yazık.
- Hanbikova, Ş. S. (1999), *Sinonimnar süzlëğë*, Kazan, Hetër.
- Hanbikova, Ş. (1980), *Tatar tëlënde sinonimiya hem süzlëkler*.
- Safiullina, F. S. (1999), *Hezërgë tatar edebiy tëlë*, Leksikologiya, Kazan, 36-51.
- Segiytov, R. (1992), Tatar tëlë sinonimiyesënde garep-farsı alınmaları, *Megarif*, 10, 22-23.